

Yrittäjyyskasvatusta korkeakouluissa

Tavoitteena aktiivinen ja yrittävä päättäjien, työntekijöiden ja yrittäjien sukupolvi

Tarja Römer-Paakkanen

Yliopistoissa annettavalla yrittäjyyskoulutuksella on oma erityinen tehtävänsä: tarkoituksena on kasvattaa yrittäjyyttä syvemmin ymmärtäviä yhteiskunnan päättäjiä ja toimijoita sekä samalla aktivoida osaa yliopistotutkinnon suorittaneita nuoria ryhtymään yrittäjiksi. Artikkelin tapauskuvaus on Helsingin yliopiston maatalous-metsätieteellisestä tiedekunnasta.

Suomessa on liian vähän yrittäjiä, itsensä työllistäjiä ja työllistävää yritystoimintaa (Kanniainen 1998, 1). Yrittäjyysvuosikymmen-hankkeen (1995-2005) tehtävänä on edistää yrittäjyyden pitkäjänteistä kehittämistä ja saada uusi yrittävämpi sukupolvi Suomeen. Hankkeen painopistealueena on tehostaa ja monipuolistaa yrittäjyyttä ja yrittävyyttä edistävää koulutusta ja kasvatusta. Myös kauppa- ja teollisuusministeriön vuoden 2000 alussa käynnistämän yrittäjyys-hankkeen tavoitteena on poistaa yritystoiminnan esteitä ja lisätä yrittäjyyden kannustimia (KTM 19.1.2000). Suomalaisten nykyään jo vahvasti myönteinen asennoituminen yrittäjyyteen ei toteudu yritystoimintana: Ihmiset kokevat kykynsä riittämättömiksi ja yrittäjyys koetaan yleisesti kannattamattomaksi ja vaikeaksi keinoksi hankkia toimeentulo. Yrittäjyyden kannustimien lisäämisen ohella hankkeiden yhteisenä tavoitteena on esittää yrittäjyys houkuttelevana uravaihtoehtona ja edistää yrittäjävalmiuksien ja taitojen kehittämistä koulutuksen avulla. Tämän artikkelin tarkoituk-

sena on tarkastella yliopistossa annettavaa yrittäjyysopetusta ottaen huomioon maatalous-metsätieteellisen tiedekunnan yrittäjyysopetuksen tuomat kokemukset ja yllä mainitut tavoitteet.

Niittykankaan (Koiranen ja Peltonen 1995, 80) mukaan on erotettava toisistaan yrittäjyyskasvatus ja yrittäjyyskoulutus. *Yrittäjyyskasvatuksella* pyritään luomaan perustaa aikaisempaa yrittäjämäisemmälle toiminnalle riippumatta siitä, toimii-ko yksilö tulevaisuudessa itsenäisenä yrittäjänä vai vieraan palveluksessa. Sillä pyritään siis edistämään sekä sisäistä että ulkoista yrittäjyyttä. *Yrittäjyyskoulutuksessa* puolestaan kehitetään ulkoisen yrittäjyyden vaatimia valmiuksia ja edistetään olemassa olevan yrittäjäpotentiaalnin realisoitumista. Yleisestä kiinnostuksesta ja vilkkaasta keskustelusta huolimatta yrittäjyyskasvatuksen alasta, sisällöstä ja tehtävästä ei ole syntynyt yhteistä ymmärrystä (Ristimäki 1998,11).

Tässä artikkelissa yrittäjyyskasvatus sisältää mo-

lempia yllä mainittuja asioita. Yrittäjyyskasvatuksella tarkoitetaan sekä sisäisen että ulkoisen yrittäjyyden ja yrittäjämäisen käyttäytymisen vahvistamista ja kehittämistä ja yritystoiminnan tuntemisen lisäämistä (Leskinen 1999, 93). Tavoitteena on, kuten Koirasen ja Peltosen (1995, 13) määrittelyssä, kehittää opiskelijassa sellaisia tietoja, taitoja ja asenteita, jotka ovat hyödyksi työelämässä ja elinkeinotoiminnassa, riippumatta siitä, työskenteleekö ihminen omistajayrittäjänä tai toisen palveluksessa. Yliopistoissa annettavan yrittäjyyskasvatuksen tarkoituksena on **kasvattaa yrittäjyyttä syvemmin ymmärtäviä yhteiskunnan päättäjiä ja toimijoita sekä samalla aktivoida osaa yliopistotutkinnon suorittaneita nuoria ryhtymään itse yrittäjiksi**.

Vaikka monet, varsinkin yrittäjät itse, väittävät, että yrittäjäksi synnyttään eikä siihen voida kouluttaa, on akateemisessa keskustelussa kuitenkin jo hyväksytty ajatus yrittäjyyteen valmentamisesta (Ede ja Panigrahi 1998). Koskisen (1999, 53) mukaan yrittäjyyteen valmentava ammatillinen koulutus ei johda suoraan tiettyihin ammattitehtäviin, vaan se tarjoaa ensisijaisesti joi-takin valmiuksia, tietoja, taitoja ja asenteita. Yrittäjävalmennuksen tulisikin Koskisen mukaan olla ponnahduslauta yritysideokehittämisen prosessissa ja liiketoiminnan käynnistämisen. Valmennus antaa parhaimmillaankin vain lisävarmuutta yrityksen perustamiseen, mutta itse toiminnan käynnistäminen jää yrittäjän itsensä tehtäväksi. Pihkalan (2001, 35) mukaan yrittäjäksi ryhtymisen päätöksentekoprosessissa yrittäjän henkilökohtaiset tarpeet ja mahdollisuuksien punnitseminen ovat tärkeitä tekijöitä. Päätöksentekotilanne ei ole mikään yksittäinen tapahtuma, vaan pikemminkin sitoutumisesta ja tahdosta lähtevä tapahtumien ketju. ”Syntymässä oleva yrittäjä” punnitsee aikaisempien kokemustensa valossa kehittyvän yrityksen mahdollisuuksia ja lopulta sopiva tilaisuus saattaa vaikuttaa ratkaisevasti päätöksentekoon.

Yrittäjyyskasvatuksesta voidaan ajatella kolme erilaista tavoitetasoa: asennetaso, tietotaso ja taitotaso. Asennetason voidaan katsoa ulottuvan läpi koko koulutussysteemin aina esikoulusta yliopistoon ja täydennyskoulutukseen saakka. Tieto taas

painottuu peruskoulun jälkeiseen aikaan ja taito erityisesti ammattikoulutukseen. (Ristimäki ja Vesalainen 1997, 14.) Yrittäjyyskasvatuksella voidaan tavoitella yrittäjyyden edistämistä kaikissa opiskelijoissa ja samalla ”seuloa” opiskelijoissa piilevää yrittäjäpotentiaalia. On kuitenkin haasteellista pyrkiä kohottamaan todellinen yrittäjäpotentiaali piilevän yrittäjäpotentiaalintasolle (Juhala 1998, 16). Opiskelijoiden yrittäjäksi ryhtymistä voidaan pyrkiä edistämään yrittäjyyskasvatuksen lisäksi monilla muillakin toimenpiteillä. Autio ja Kähkönen (1997 ref. Juhala 1998, 16-17) listaavat monia konkreettisia keinoja edistää korkeakouluopiskelijoiden yrittäjäpotentiaalintaktivoitumista, kuten:

- opiskelijoiden valmentaminen oman yrityksen perustamiseen
- opiskelijoiden kannustaminen hyödyntämään omia ideoitaan
- tutkimuksessa saatujen ideoiden hyödyntämistä koskevien pelisääntöjen laatiminen
- yritysten perustamisen tukimekanismien kehittäminen
- positiivisten oman yrityksen perustamista koskevien roolimallien hyödyntäminen
- harjoitustöiden teettäminen pk-yrityksissä.

Holmin (2000, 7) mukaan vuonna 1997 Suomessa oli runsas 200 000 yritystä, joista yli 90 prosenttia oli mikroyrityksiä (työntekijöitä 1-9). Yritykset työllistivät silloin 1,3 miljoonaa työntekijää ja noin 300 000 yrittäjää. Mikroyritysten osuus työntekijöistä oli tuolloin 26 prosenttia (noin 340 000 työntekijää ja 285 000 yrittäjää). Koirasen (2000, 18) mukaan joka 15. suomalainen on joko itse perheyrittäjä tai avus-

tava sukulainen perheomisteisessa yrityksessä ja perheyrietykset edustavatkin joko omistaja- tai palkkatyöpaikkoina noin puolta maamme työpaikoista. Kuitenkin vieläkin suuri osa liiketalouden tai yrittäjyyden koulutuksesta on suunnattu kouluttamaan opiskelijoita suurten yritysten johtopaikoille eikä niinkään oman yrityksen perustamiseen tai johtamiseen (Solomon and Fernald, 1991). Edes kauppakorkeakouluista valmistuneet eivät ole kiinnostuneita oman yrityksen perustamisesta: Vain vajaa prosentti vasta valmistuneista ekonomeista perustaa oman yrityksen ja kaikista ekonomeista vajaa seitsemän prosenttia toimii yrittäjänä (Rossi ym. 2001). Yleisesti voidaan sanoa, että mitä korkeampi koulutustaso ja mitä korkeampi on työsuhteen palkka, sitä pienempi on todennäköisyys siirtyä työsuhteesta yrittäjäksi (Holm 2000, 9).

Suuryritysten näkökulma on ollut viime vuosiin asti lainsäädännön, koulutuksen ja yhteiskunnallisen päätöksenteon lähtökohdana ja sen vuoksi nimenomaan pien- ja perheyrittäjyyteen keskittyvää koulutusta on tarpeen kehittää ja lisätä. Pienyritykset eivät ole ”pienikokoisia suuria yrityksiä”, vaan niiden koko yrityskulttuuri ja toimintaedellytykset ovat erilaisia ja vaativat aivan toisenlaista asennoitumista ja tieto-taitoa. Koironen ja Peltonen (1995, 87) kritisoiivat yrittäjäkoulutusta mm. siitä, että yrityksen toiminnot pilkotaan opetuksessa liiaksi tavalla, joka vastaa ennemminkin suurten organisaatioiden arkiteollisuutta. Toimintojen pilkkominen ei edistä holistisen yrittäjänäkemyksen syntymistä. Lisäksi koulutus on liian kaavamaisista ja siinä painotetaan liikaa rationaalista ajattelua. Yrittäjyysopetuksen täytyy lähteä yksilöllisistä tarpeista ja kannustaa luovuuteen ja edistää tulevien yrittäjien herkkyyttä omaksua mm. uutta teknologiaa. Myös todellista vuorovaikutusta käytännön työkokemuksen ja hyvän teoreettisen opin välillä tulisi heidän mukaansa lisätä.

Yrittäjäksi ryhtyminen vai- kuttaa kaikilla elämänalueilla

Yrittäjyys on elämäntapa ja kerran yrittäjäksi ryhtyvän on vaikea uudestaan muuttaa elämäntyyliään ja palata takaisin palkkatyöntekijäksi. Yrittä-

jäksi ryhtymiseen liittyy taloudellisen panostuksen ja riskin lisäksi muitakin riskitekijöitä, kuten yrittäjän urariski, sosiaalinen riski ja psyykinen riski. Yrittäjäksi ryhtyminen vaikuttaa oleellisesti myös yrittäjän muidenkin perheenjäsenten elämäntapaan ja sosiaaliturvaan. Yrittäjäksi ryhtyminen on yksilön subjektiivinen päätös, joka perustuu tietämykseen eri vaihtoehdoista (Huuskosen 1995, 61). Motivaatio yrittäjäksi ryhtymiseen syntyy henkisessä kasvuprosessissa, johon vaikuttavat henkilöstä ja hänen persoonastaan sekä tilanteesta riippuvat tekijät. Jos henkilöllä on motivaatio ryhtyä yrittäjäksi ja tilanne muutenkin suosii yrittäjäksi ryhtymistä, aiottu käyttäytyminen realisoituu eli henkilö ryhtyy yrittäjäksi. (Huuskonen 1989, 145.)

Yrittäjyyden asettamat vaatimukset persoonallisuudelle ovat ristiriitaisia. Nurmen (1999, 39) mukaan menestyvä yrittäjä on idearikas markkinoiden tiedustelija, joka valmistelelee päätöksensä riittävien tietojen perusteella jäämättä kuitenkaan tiedemiehen tavoin keräämään niitä lopun ikäänsä. Yrittäjän täytyy olla nopea päätöksentekijä, joka uskaltaa ottaa riskin, jos arvioi sen kannattavan. Päätöksentekotilanteessa eri vaihtoehtojen punnitsemiseksi tarvitaan tietoa yrittäjyydestä, yrittäjäksi ryhtymisen vaikutuksista ja yrityksen toiminnan johtamisesta. Parkkisen mukaan (1999, 6) todenmukaisen yrittäjäkuvan saaminen edellyttää, että tuntee mahdollisimman hyvin ainakin kolme keskeistä seikkaa: 1) Mitä yritystoiminta on? 2) Millainen on oma persoona ja omat edellytykset yrittäjäksi? 3) Millaisessa yhteiskunnallisessa ympäristössä yrittäjä toimii?

Yrityksen perustamisvaiheessa yrittäjyyden kokonaisvaltaisuus on monelle yllätys. Yrittäjän kotitalous ja hänen omistamansa yritys muodostavat sosioekonomisen yksikön, kotitalous-yrityksen kompleksin, jonka tavoitteena on sekä yrittäjän kotitalouden hyvinvointi että yrityksen menestyminen. Molemmilla kompleksin osilla on omat tehtävänsä, mutta niitä on yritysmuodosta riippumatta silti vaikea erottaa toisistaan erillisiksi yksiköiksi. (Piorkowsky 1997). Varsinkin yritystoiminnan alkuvaiheessa tai taloudellisen kriisin aikana on vaikeata tehdä eroa kompleksin osien välillä; resurssit ovat yhteiset ja yrit-

täjä itse ja hänen kotitaloutensa tulevat toimeen mahdollisimman pienellä palkkiolla. Yhteiskunnan olisi tunnettava vastuuta myös yrittäjien kotitalouksien hyvinvoinnista, jotta yrittäjät jaksaisivat joka päivä yhä uudelleen innostua yrittäjyydestä ja haluaisivat kehittää ja laajentaa yritystoimintaansa. Onnistumisesta pitäisi tulla hyväksyttävää ja yrittäjälle ja hänen perheelleen olisi sallittava kunnollinen korvaus vastuunottamisesta. Toisaalta taas vararikon tai konkurssin tehneelle yrittäjälle olisi annettava uusi mahdollisuus, koska riskit ja epäonnistumiset kuuluvat yrittäjyyteen (Lahti 2001). Vaikka yritys, yrittäjä ja yrittäjän kotitalous muodostavatkin kiinteän kokonaisuuden, olisi yrittäjän pyrittävä tiedostamaan eri osien toiminta ja pitämään eri osia ainakin osittain toisistaan erillisinä. Kriisin tullen yrittäjän on hallittava elämänsä kokonaisuutta ja pyrittävä vaikuttamaan siihen, että kriisit eivät kärjistyisi yhtä aikaa useilla elämänalueilla (Nurmi 1999, 41).

Yhteiskuntamme tarvitsee uusia yrittäjiä ja meidän on luotava yrittäjille sellaiset olosuhteet, että yrittäjäura kiinnostaa myös nuoria ja koulutettuja ihmisiä. Yrittäjyys onkin ennen kaikkea uravalintapäätös. Holmin (2000, 25) mukaan varsin monessa tapauksessa henkilön olisi saatava yrittäjänä lähes 50 prosenttia suuremmat vuositulot kuin palkansaajana, jotta hänen yrittäjäuransa odotettu taloudellinen kannattavuus vastaisi työsuhdeuran taloudellista kannattavuutta. Koulutuksen tuottamat toiveet varmasta ja tasaisesta toimeentulosta muissa kuin yrittäjän tehtävissä vähentävät esimerkiksi ekonomiopiskelijoiden halua ryhtyä yrittäjiksi (Jokinen ja Salminen 1993, 40).

Yrittäjäksi ryhtyminen on monitahoinen prosessi, johon vaikuttavat monet ihmisen persoonasta, mutta myös ulkoisista olosuhteista ja kulttuurista johtuvat tekijät. Ympäröivä yhteiskunnallinen ilmapiiri vaikuttaa yhteiskunnan yrittäjyysasteeseen talouteen luotujen taloudellisten instituutioiden ja taloudellisen kulttuurin muodossa (Kannianen 1998, 107). Ympäristö vaikuttaa yrittäjyyteen sekä kulttuurin että rakennetekijöiden kautta. Havuselan (1999, 142) tutkimuksen mukaan kulttuuri, rakennetekijät ja yrittä-

jjyys muodostavat toisiinsa lomittuvan kudoksen. Erilaiset kulttuurit ohjelmoivat niiden piiriin kuuluvat ihmiset joko yrittäjiksi tai palkansaajiksi. Esimerkiksi suurteollisuuden olemassaolo on sellainen paikkakuntaan kuuluva rakennetekijä, joka ei välttämättä edistä yrittäjyyttä. Teollisuuteen liittyvä palkkatyökulttuuri vaikuttaa siihen, että teollisuuspaikkakunnilla syntyy vähemmän uutta yrittäjyyttä.

Toisaalta taas yrittäjyys vaikuttaa omaan ympäristöönsä. Yhteisöt, joissa on vahva yrittäjäilma- piiri tai jotka kannustavat yrittäjyyteen, ovat taloudellisesti menestyviä (Yarzebinski, 1992). Havuselan (1999, 145) mukaan siellä, missä ihmisillä on perinteinen talonpoikauskulttuuri tai siitä kehittynyt yrittäjyyttä tukeva kulttuuri, ei tarvitse kovin paljon korostaa yrittäjyyden merkitystä. Sellaisilla alueilla voidaan keskittyä miettimään liikeideoita, yrittäjyyden tekniikkaa, yritysten välistä yhteistyötä, markkinointia ja vientimahdollisuuksia.

Psykologiset ja sosiaaliset tekijät ovat usein ainakin yhtä tärkeitä kuin taloudelliset tekijät urapäätöstä tehtäessä. Tutkimusten mukaan yrittäjät tekevät pitkää työviikkoa, mutta heidän ansionsa jäävät keskimäärin pienemmiksi kuin palkansaajilla. Yrittäjyyteen liittyikin muutakin elämän sisältöä kuin rahassa mitattavaa ja yrittäjyys näyttää lisäävän etenkin työtyytyväisyyttä (Kannianen 1998, 14).

Yrittäjät ja yritysten toimintaan liittyviä päätöksiä tekevät päättäjät tarvitsevat yhä monipuolisempia kykyjä ja taitoja ja heidän on hallittava yhä monimutkaisempia markkinoita. Opiskelijoiden on saatava eri koulutusasteilla riittävä määrä teoreettista sekä käytännöllistä tietoa yrittäjyydestä ja yritystoiminnasta. Asiantuntevan ohjauksen myötä nuoret saavat oikeata tietoa oman yrittäjyysuunnitelmansa pohjaksi ja voivat tehdä itse ratkaisunsa todellisten vaihtoehtojen välillä. Vaikka yrittäjyyteen tulee kannustaa, ei ole kenenkään etu, että yrittäjäksi ryhdytään puutteellisten tai valheellisten tietojen perusteella. Yrittäjyys on ajatus-, toiminta- ja suhtautumistapa työhön (mm. Aaltio-Marjosola 1997, 11; Koironen ja Peltonen 1995, 9) ja yrit-

täjiyskasvatuksen avulla opiskelijat saavat mahdollisuuden katsoa maailmaa eri tavalla (Ries, 2000). Eräs oleellinen ajatustavan muutos voi olla sekin, että työsuhteessa olevalle alkava työpäivä tuo mukanaan ensisijaisesti velvollisuuksia, yrittäjälle taas mahdollisuuksia (Parkkinen 1999, 47). On kysymys siitä, näkeekö ihminen lasin puolityhjänä vai puolitäytenä. Yrittäjiyskasvatuksen avulla opiskelijat saavat kokemusta ja tietoa, joiden avulla voivat ja uskaltavat ryhtyä yrittäjiksi, jos sellainen mahdollisuus myöhemässä elämäntilanteessa tulee eteen.

Kokemuksia yrittäjiyskasvatuksesta maatalous-metsätieteellisessä tiedekunnassa

Helsingin yliopistossa maatalous-metsätieteellisessä tiedekunnassa on vuodesta 1994 lähtien opetettu pien- ja perheyrittäjiyttä ja vuodesta 1998 on tarjolla ollut 21 opintoviikon yrittäjiyyden opintokokonaisuus. Yrittäjiyyden A-opintokokonaisuuden tavoitteena on auttaa opiskelijoita ymmärtämään pk-yrityksen problematiikkaa ja kehittää oman yrityksen perustamisvalmiuksia siten, että itsenäisenä yrittäjänä toimiminen muodostuu kiinnostavaksi uravaihtoehdoksi (MMTDK 2000, 285). Opintojaksojen avulla pyritään valottamaan yrittäjiyttä mahdollisimman monipuolisesti ja auttamaan opiskelijoita muodostamaan oma käsityksensä yrittäjiyyden asemasta yhteiskunnassa sekä antamaan sellaisia vähimmäistaitoja, joita yrittäjät tarvitsevat heti yritystoiminnan alussa. Opintokokonaisuus koostuu seuraavista opintojaksoista:

- **Yrittäjiys ja talouselämä**
- **Oman yrityksen perustaminen**
- **Liiketoimintasuunnitelman laatiminen**
- Markkinoinnin perusteet
- Kirjanpidon ja tuloslaskennan perusteet
- Ideasta tuotteeksi - tuotekehityksen peruskurssi
- Myynti ja sen johtaminen

Opintokokonaisuuden rakenne on vielä varsin liiketoimintakeskeinen, mikä ei välttämättä siinä edistä yrittäjiysvalmiuksia. Listan kolme ensimmäistä kurssia on suunniteltu nimenomaan

pienyrittäjiysnäkökulmasta, muilla kursseilla keskitytään lähinnä kyseisen toiminnon perusteisiin. Yksityiskohtaisella yritystoimintaan liittyvällä opetuksella on oma paikkansa silloin, kun opiskelijat itse ovat valmiita ottamaan vastaan siihen liittyvän aineksen, mutta esimerkiksi Ristimäen (1998, 66) mukaan ekonomio opiskelijat, joiden opinnot pääsääntöisesti koskevat nimenomaan tätä liiketoimintaan liittyvää ”tempuoppia”, arvioivat omia yrittäjävalmiuksiaan verrattain huonoiksi. Jos halutaan kehittää yrittäjämaisia ominaisuuksia, yrittäjiyskasvatus ei voi olla kertaluonteinen kurssi tai opintokokonaisuus, vaan koko eliniän ja koko koulujärjestelmän yhteinen katkeamaton jatkumo.

Syksyllä 2000 maatalous-metsätieteelliseen tiedekuntaan tulleille uusille opiskelijoille ensimmäisen opiskeluvuoron aikana tehdyssä kyselyssä (N=350, saatuja vastauksia 51 kpl) vain viisi oli kiinnostunut yrittäjän urasta, 28 mielestä yrittäjiys on yksi uravaihtoehto muiden joukossa, 14 piti yrittäjiyttä työttömyyden vaihtoehtona ja neljä ilmoitti, ettei koskaan haluaisi yrittäjäksi. Vastanneista kuusi haluaisi suorittaa isomman kokonaisuuden yrittäjiysopintoja, 39 halusi yhden kurssin yrittäjiyttä tai neuvoja yrityksen perustamista varten ja vain seitsemän ilmoitti, ettei halua ollenkaan opiskella yrittäjiyttä. Osalle opiskelijoista yrittäjiysopintoja kuuluu pakollisina tutkintoon, mutta osa on kiinnostunut niistä tulevaisuutensa vuoksi.

Seuraavassa taulukossa on poimintoja vuoden 2000 Yrittäjiys ja talouselämä -kurssin opiskelijoiden odotuksista kurssin sisällöstä (kurssilla noin 130 opiskelijaa). Vaikka monille kurssille tulon yhtenä syynä oli sen pakollisuus, olivat kaikki halukkaita saamaan perustietoja yrittäjiyydestä yleensä. Osan mielestä yrittäjiyyden ymmärrys kuuluu yleissivistykseen, niin kuin Koironenkin (1998, 91) sanoo. Vain muutamalla opiskelijalla oli omakohtaisia tai oman perheen kokemuksia yrittäjiyydestä. Pääsääntöisesti kaivattiin varsin käytännönläheistä tietoa siitä, mitä yrittäjänä oleminen merkitsee ja kuinka selvittää yritykseen ja yrittäjiyyteen liittyvästä byrokratiasta.

Yrittäjiyydestä halutaan siis perustietoa, vaikka

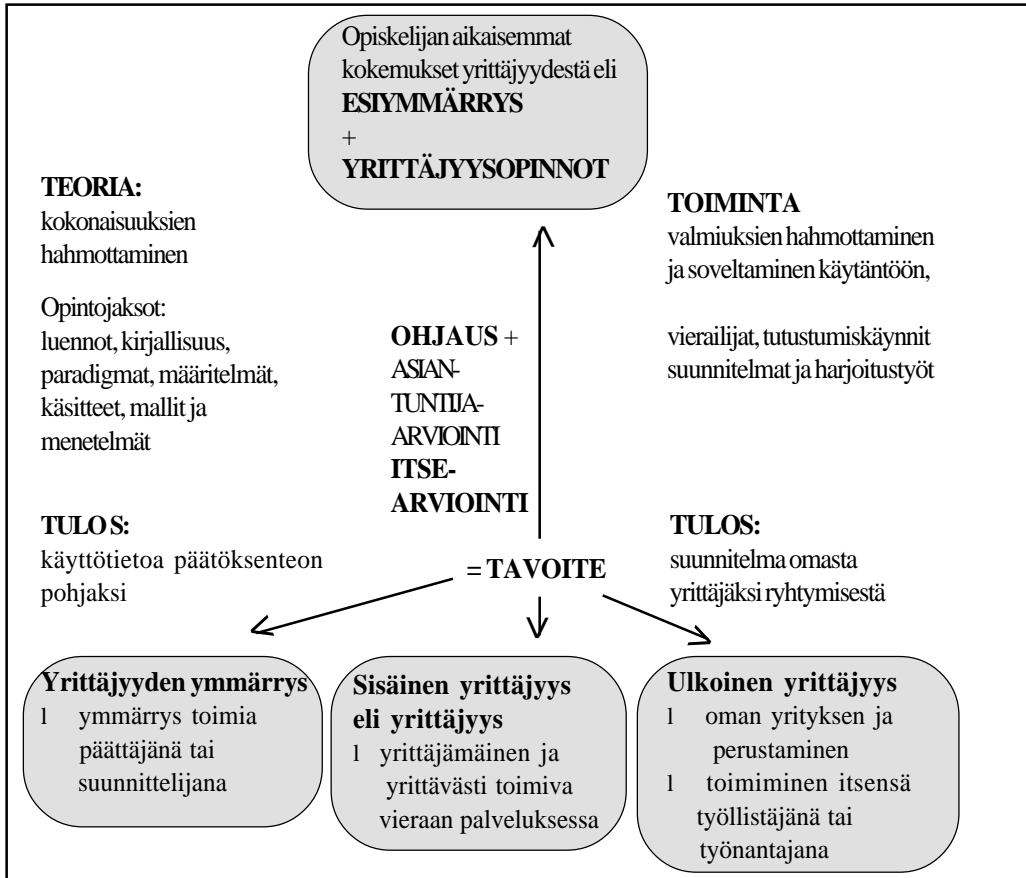
Miksi tulin kurssille?	Mitä odotan kurssilta/kokonaisuudelta?
<ul style="list-style-type: none"> - Oman osaamisen hyödyntäminen yritystoiminnassa - ”Ehkä joskus alan yrittäjäksi” - ”Saada kuva yrittäjän toimintaympäristöstä” - ”Haluan saada kokonaisnäkemyksen yrittäjyydestä, hyvistä ja huonoista puolista” - ”Tarvitsen valmiuksia yrityksen perustamiseen” - ”Kuuluu yleissivistykseen” - ”Tulen työskentelemään maatalousalalla, jossa tietämys yrittäjyydestä tarpeen” 	<ul style="list-style-type: none"> - Käytännön tietoa sosiaaliturvasta, riskeistä - perustietoa yrittäjyydestä - faktoja yrittäjänä toimimisesta - paljon käytännön tietoa, ei tieteellisiä teorioita - uusia näkemyksiä ja ideoita - miten byrokratia hoidetaan - tiivis infopaketti yrittämisestä (mitä, miten, miksi) - perheyrittäjyydestä tietoa, kuivan välttämättömän teorian lisäksi esimerkkejä - vaikuttavista lainsäädännöllisistä ja menestystekijöistä tietoa

kaikki eivät edes harkitse itse yrittäjäksi ryhtymistä. Opiskelijoille ei vuonna 2000 tehty kyselyä siitä, miten he kokivat ennako-odotuksensa täyttyneen kurssilla. Aikaisempien vuosien palautteen perusteella kurssi on antanut niitä perustietoja yrittäjyydestä, joita on odotettukin. Ne, jotka ovat halunneet saada myös taitoja oman yrityksen perustamiseen ja johtamiseen, ovat siten jatkaneet koko yrittäjyysopintokokonaisuuden suorittamista. Koko opintokokonaisuuden suorittaneille ei ole tehty palautekyselyä. Ensimmäisenä tavoitteena maatalous-metsätieteellisen tiedekunnan opetuksessa on ollut, että opiskelijat muodostavat holistisen käsityksen yrittäjyydestä ja toimivat yrittävästi. Tarkoituksena ei ole, että kaikki opiskelijat sisäistävät yrittäjyyden niin, että ryhtyvät itse yrittäjiksi. Yrittäjyysopintojen avulla opiskelijat tietoisesti käyvät omalla kohdallaan läpi yrittäjyysuravaihtoehdon ja pohtivat, mitä yrittäjyys heidän elämässään tarkoittaa (Römer-Paakkanen 1997, 144). Edellä mainittujen moninaisten ja ristiriitaistenkin tavoitteiden takia yrittäjyysopintojen suunnittelu on varsin haastavaa työtä. Lisäksi tietysti suunnittelu-työhön ja tavoitteenasetteluun on vaikuttanut opiskelijoiden varsin erilainen kokemustausta sekä tiedekunnan laitosten ja oppiaineiden erilaiset tiedepohjat.

Yrittäjyyskasvatuksen prosessimalli

Yrittäjäksi ryhtyminen on prosessi, joten yrittäjyyskoulutuksenkin on oltava prosessimaista. Opittua tietoa on hyvä soveltaa tekemällä itselle omassa oikeassa elämäntilanteessa sopiva ”yrittäjyysuunnitelma”, joka ei ole sama kuin yrityksen liiketoimintasuunnitelma. Prosessimallisessa yrittäjäkäsityksessä yrittäjyys nähdään kehittyvänä, vaiheittaisena ilmiönä, johon yksilön voi kouluttaa tai johon yksilö voi myös kasvaa ja kehittyä eri elämäntilanteiden vaikutuksesta (Leskinen 1999, 284).

Yrittäjyysasenteisiin vaikuttavat persoonallisuuden lisäksi myös aikaisemmat kokemukset, erityisesti työkokemus ja roolimallit (Brockhaus ja Horwitz 1986, 34). Se tieto, oivallus ja kokemus, joka ihmisellä on elämäkokemuksensa, koulutuksensa ym. perusteella on ns. esiymmärrys (Gummesson 1991, 50), jonka perustalle opiskelija rakentaa uuden tiedon ja taidon avulla oman mallin tai suunnitelman omasta yrittäjyydestään. Yrittäjäksi kasvamisen prosessi alkaa siis henkilökohtaisten ominaisuuksien ja tilanteiden pohjalta jokaiselle erilaisena prosessina. Esiymmärryksestä kehittyä uuden kokemuksen ja tiedon avulla ymmärrys, joka tietenkin taas ajan ja uusien kokemusten kuluessa muotoutuu

Kuvio 1. Yrittäjyyskasvatus prosessina

uudenlaiseksi ymmärrykseksi. Esiymmärryksen kasvamista ymmärrykseksi eli yrittäjyyskasvatusta voidaan kuvata seuraavan prosessimallin (kuvio 1) avulla.

Kuvion mukaisesti yrittäjyysopinnoissa hahmotetaan teorian avulla kokonaisuutta, jonka toimivuutta koetellaan toiminnassa eli soveltamalla luennoilla ja kirjallisuudesta hankittuja tietoja erilaisten harjoitustöiden ja myös laadittavan liiketoimintasuunnitelman avulla käytäntöön. Kurtakko (1991, 3) puhuu toimintateoreettisesta lähestymistavasta, jossa konkreetti tekeminen nostetaan koulutuksen lähtökohdaksi ja toimintaa mallintavan ajattelun materiaaliseksi perustaksi. Tällainen lähestymistapa saattaa johtaa siihen, että varsinkin koulutusprosessin alkuvaiheessa on hyväksyttävä tietynlainen kaoottisuus, mikä edellyttää koulutukseen osallistujilta omaa aktiivisuutta ja luovuutta. Opiskelijoille onkin Kurtakon mukaan annettava vastuuta heitä itseä

koskevassa informaatioprosessissa ja heille on annettava myös mahdollisuus vaikuttaa koulutuksen etenemiseen sen eri vaiheissa. Omaan koulutukseen vaikuttaminen edellyttää opiskelijoilta valmiuksia itseohjautuvaan opiskeluun ja näitä valmiuksia onkin harjoitettava jo esikoulu- ja ala-asteelta lähtien (Leskinen 1999, 313).

Juuri yrittäjyysopinnoissa opiskelijoiden erilaiset taustat ja kokemukset tulevat esille ja sen vuoksi kaikille ei voida rakentaa samanlaista ns. ”yrittäjyysputkea” vaan opinnoissa on jo alusta asti lähdettävä kunkin opiskelijan tavoitteista ja lähtökohdista. Ihannetilanteessa opetus on mahdollista ”räätälöidä” kunkin opiskelijan tarpeista lähtien ja opinnoissa tulisikin korostaa yksilöllisyyttä, luovuutta ja joustavuutta käyttämällä nykyistä enemmän itseohjautuvuuteen perustuvia opetusmenetelmiä ja omatoimista oppimista. Näitä vaatimuksia on usein vaikea toteuttaa silloin, kun kursseilla on suuria opiskelijamääriä.

Esimerkiksi maatalous-metsätieteellisessä tiedekunnassa opetus on toteutettu niin, että yrittäjyyttä yleisluonteisesti esittävällä kurssilla (yrittäjyys ja talouselämä, jolla yleensä on noin sata opiskelijaa), opetus on pääasiassa perinteistä luento-opetusta, mutta muilla kursseilla toimitaan pienemmissä ryhmissä.

Kuvion 1 mukaisessa oppimisprosessissa (joko yksittäisen kurssin tai laajemmankin opintokokonaisuuden suorittamisen) aikana opiskelijat saavat sekä teoreettisia taustoja että realistista tietoa yrittäjän ”ammattista” ja yrittäjyydestä. Heille annetaan työkalut, joiden avulla he voivat itse edetä valitsemaansa reittiä kohti yrittäjyyden ymmärrystä ja joko sisäistä tai ulkoista yrittäjyyttä. Opiskelun ja oppimisen tavoitteena ei yrittäjyysopinnoissa ole laajojen tietomäärien tai teorioiden varastointi muistiin vaan ymmärtämiseen pohjautuva oman näkemyksen muodostaminen ja jatkuva uuden tiedon luominen (Tenhula & al. 1998, 19). Opiskelijaa tuetaan prosessin aikana arvioimaan itseään ja ympäristöään ja selvittämään, minkälaisin edellytyksin hänellä on mahdollisuus toimia yrittäjänä. Opettajan tehtävä yrittäjyyden edistäjänä on toimia ohjaajana, joka selvittää yrittäjäksi ryhtymisen prosessia. Hakkaraisen & al. (1999, 187) mukaan prosessipainotteisessa opetuksessa on keskeistä prosessin aikainen palaute ja arviointi. Kuvion 1 mukaisesti yrittäjyyskasvatusprosessissa annetaan palautetta ja tehdään itsearviointia koko prosessin tai koulutuksen ajan. Arvioinnissa ja itsearvioinnissa voidaan käyttää erilaisia menetelmiä, mutta portfoliot eli kehittymiskansiot tukevat arvioinnin eri tavoitteita perinteisiä tenttejä ja kokeita monipuolisemmin. Portfolio voisi olla hyvä menetelmä myös yrittäjyyskasvatusprosessin arvioimiseen. Portfoliotyöskentelyllä tarkoitetaan (Rekola ja Kalakoski 2000, 31) oman osaamisen ja ajattelun kehittämisen dokumentointia ja arviointia. Perusportfoliotyössä opiskelija voi kerätä ja tallentaa esim. harjoitustöitä, luonnoksia, oppimispäiväkirjoja ja ideavihkosia, mutta sisältöjen opiskelun lisäksi portfolioita voidaan käyttää myös opintojen ja uran suunnittelussa ja ammatti-identiteetin kehittämisessä. Yrittäjyysopintojensa aikana opiskelijat voivat kerätä käyttötietoa esim. juuri portfolioon, jota sit-

ten voidaan käyttää oman kehitysprosessin arvioimiseen ja oman päätöksenteon tueksi.

Yrittäjyys voidaan jakaa kolmeen päämuotoon: 1) Ulkoinen yrittäjyys kuvaa prosessia, jonka ulkoisena tunnusmerkkinä syntyy oma itsenäinen yritys. Se viittaa pienyritysympäristöön ja yrittäjän ja yrityksen yhdentymiseen yrittäjäpersoonassa. 2) Sisäinen yrittäjyys viittaa mikrotason työyhteisön tai organisaation yrittäjämäiseen toimintatapaan. Se on kuvaus kollektiivisesta prosessista, tietoisesta tai tiedostamattomasta organisaation tavasta toimia. 3) Omaehtoinen yrittäjyys viittaa yksilön omaan kehityskertomukseen, hänen käyttäytymiseensä, asenteisiinsa ja tapaansa toimia. Käsitteeseen saattaa liittyä omistuksellisuus, mutta se ei ole sille leimaa antava piirre. Siihen liittyy vastuu omasta työllistyvyydestä ja toimeentulosta. (Kyrö 1997, 225.) Nämä kaikki yrittäjyyden ulottuvuudet voivat olla yrittäjyyskasvatuksenkin tavoitteena. Kuvion 1 esittämän oppimisprosessin tuloksena syntyy käytötietoa päätöksenteon pohjaksi ja mahdollisesti myös suunnitelma oman yrityksen perustamiseksi. Tavoitteena voi olla yrittäjyyden ymmärrys, sisäinen yrittäjyys tai ulkoinen yrittäjyys. Nämä kolme eri tavoitetta eivät sulje toisiaan pois, vaan itse asiassa esim. menestyksikkään ulkoisen yrittäjyyden edellytys on sekä yrittäjyyden ymmärrys että myös yrittävyys kaikilla elämänaloilla, ei pelkästään yrittäjyydessä.

Yrittäjyyden ymmärrystä (1) tarvitaan silloin, kun toimitaan yhteiskunnassa yrittäjinä tai erilaisissa suunnittelu-, neuvonta ja päätöksentekotehtävissä. Esimerkiksi lainsäädäntötyössä ja tehtäessä julkisia tai yksityisiä sijoituspäätöksiä täytyy ymmärtää yrittäjyyttä ja yritystoimintaa. Parkkisen (1999, 21) mukaan yrittäjän on tunnettava se koko yhteiskunnallinen ympäristö, jossa hänen yrityksensä toimii. Erityisen tärkeää on tuntea yritystoimintaan liittyvät lainalaisuudet ja toimintaperiaatteet, jotka usein toimivat täysin päinvastaisen logiikan mukaan kuin yritys. Tällainen yrityksen toimintaympäristön, yrityksen ja yrittäjän vuorovaikutuksen ymmärtäminen on tarpeen lähes kaikessa yhteiskunnallisessa toiminnassa.

Sisäinen yrittäjyys eli yrittävyys (2) on yrittävyyttä jonkun toisen palveluksessa. Laukkanen (2000, 104) mainitsee, että sisäisen yrittäjyyden perimmäisenä tavoitteena on pyrkiä kehittämään koko yrityksen hyvinvointia parantamalla sen työnteekijöiden luovuutta, vapautta ja motivaatiota. Hänen mukaansa sitä voidaan pitää vastakohtana perinteisesti käsitetylle virkamiesbyrokratialle. Yritysten ja muiden organisaatioiden kannattavan toiminnan edellytyksenä on yrittäjyyden sisältänyt henkilökunta ja sisäisen yrittäjyyden ilmapiiri (Yrittäjyysvuosikymmen-hanke). Organisaatiossa on yrittäjyyttä sitä enemmän mitä enemmän kulttuuri sisältää sille suotuisia arvoja, ideoita ja perinteitä, mutta yrittäjyyden korostukset vaihtelevat samassakin kulttuurissa eri aikakausina (Aaltio-Marjosola 1997, 15). Sisäistä yrittäjyyttä tarvitaan myös sopeuduttaessa yhteiskunnassa meneillään olevaan työn ja työnteke- misen käsitteiden muutoksiin. Kovalaisen ym. (1996, 92) mukaan tulevaisuudessa esim. sosi- aali- ja terveysalalla yrittäjyys ja palkkatyö täy- dentävät toisiaan työn muotoina; epätyypillinen työ, yrittäjyys, lyhytaikainen palkkatyö ja uudelleenkouluttautuminen ovat useimpien ihmisten työuran olennaisia osia. Tulevaisuudessa yrittä- jyyys ja palkkatyö limittyvät toistensa lomaan ja muuttavat niin yrittäjyyttä kuin palkkatyötäkin luonteeltaan lähemmäs toisiaan.

Ulkoinen yrittäjyys eli yrittäjäuran valitseminen (3) tulee kysymykseen silloin, kun halutaan perus- taan oma yritys, ostetaan jo olemassaoleva yritys tai jatketaan vanhempien tai jonkun toisen jo aloittamaa yritystoimintaa seuraavassa sukupol- vessa. Koirasen (2000, 13) mukaan sukupolven vaihdoksessa on kysymys kotien, oppilaitosten ja yritysten kasvatustyöstä. Perheyriyten suku- polvenvaihdos on yleensä monta vuotta kestävä valikoitumis- ja oppimisprosessi, jossa luodaan edellytykset perheyrittämiselle suojelellaan elämän- katsomukselle ja asenteille sekä perheyrittäjyy- den arvomaailmalle. Myös pariskuntayrittäminen on lisääntymässä erilaisten uusien työnteke- mien muotojen, kuten esim. kotona tehtävän työn tai ns. etätöiden yleistyessä. Tällöin työ ja yrittä- minen saavat entistä suuremman osan kodin ja perheen arjesta ja puolisoista toinen saattaa ikään- kuin ajautua yrittäjyyteen toisen puolison yrittä-

jäyden myötä. Ulkoinen yrittäjyys saattaa siis kohdata opiskelijan varsin monessa eri muodossa ja usein yllättävästikin. Yrittäjyyskasvatuksen avulla siihen voi ainakin jossain määrin varautua.

Lopuksi

Yrittäjyyskasvatus on varsin moniulotteinen asia: Tavoitteita on yhtä monta, kuin on opettajia tai opiskelijoitakin. Ei ole olemassakaan mitään yhtenäistä yrittäjyyden teoriaa (Bygrave 1989, 14). Yrittäjyyden tutkiminen ja kaikilla yhteiskunnan tasoilla etenevä yrittäjyyden ymmärrys ja positiivinen yrittäjyysasenne ovat edellytys yrityksen syntymiselle ja menestykselle yritystoiminnalle. Juhalan (1998, 72) mukaan korkeakouluista valmistuu laadullisesti ja määrällisestikin hyvää ja potentiaalista yrittäjäaineista, mutta yliopistoilta puuttuu laadukas ja innostava yrittäjäkoulutus, jonka avulla tätä potentiaalia saataisiin ryhtymään käytännön yrittäjiksi. Jos haluamme onnistua yrittäjyyskasvatuksen moninaisten päämäärien saavuttamisessa, on jokaisen koulujärjestelmän osan työskenneltävä yhdessä parhaan mahdollisen lopputuloksen saavuttamiseksi (Ristimäki ja Vesalainen 1997, 63). On kuitenkin muistettava, että yrittäjyyskasvatusta ei voi toteuttaa väkisin - pakkoyrittäjyys tuskin lisää myönteistä yrittäjäasennetta. Leskisen tutkimuksessa (1999, 277) koulutuksen myötä joidenkin opiskelijoiden pelot yrittäjän riskistä ja työmäärästä kasvoivat ja koulutuksesta saattoi olla heille enemmän haittaa kuin hyötyä. Yrittäjyyskasvatus tarvitsee ”yrittäjyyden kipinän” sekä opettajissa että opiskelijoissa, jotta aikaansaadaan myönteinen oppimiskokemus.

Kyseessä on tärkeä yhteiskunnallinen ilmiö ja meidän on yhä vakavammin pohdittava: Mistä saamme ne kaikki pätevät, innostuneet ja motivoituneet opettajat eri kouluasteille? Jotta yrittäjyysmyönteiset asenteet ja innostus yrittämi- seen ”tarttuisi” opiskelijoihin, täytyy opettajien itse uskoa asiaansa. Ristimäen (1998, 57 ja 68) tutkimuksessa opettajat näkivät edellytyksenä yrittäjyyskasvatuksen toteutumiselle opetta- jan itsensä, hänen asenteensa ja voimavaransa. Kaikkein positiivisin asenne oli sellaisilla opet-

tajilla, joilla oli itsensä tai läheistensä kautta omakohtaisia kokemuksia yrittämisestä tai työskentelystä liike-elämässä koulun ulkopuolella. On kysyttävä, onko ylipäättään mahdollista opettaa yrittäjyyttä, jos opettaja itse ei ole sisäistänyt yrittäjyyden kulttuuria tai hänellä ei ole omakohtaista kokemusta yrittäjyydestä (Leskinen 1999, 313; Havusela 1999, 146).

Yrittäjyysopetuksessa ratkaisevaa on opettajan tukema oppimisprosessi ja opettajan kyky ohjata käyttämään oppimateriaalia uusien oppimiskäsitusten mukaisesti (Leskinen 1999, 109). Opettajien yrittäjyyskoulutusta on annettu jonkin verran myös yliopisto-opettajille, mutta korkeakoulutukseen soveltuvaa yrittäjyysorientoitunutta opetusmateriaalia ei ole kovin paljon (Ristimäki ja Vesalainen 1997, 61). Ristimäen (2000, 57-61) mukaan opettajille suunnattu täydennyskoulutus pitäisi eriyttää opettajien ja koulujen tarpeita paremmin vastaavaksi. On olemassa ainakin kolmenlaisia opettajaryhmiä yrittäjyyskasvatuksen kiinnostavuuden ja tietämyksen suhteen: 1) On opettajia, joilla on jo useita koulutuksia takanaan eikä heitä enää hyödytä osallistua perusasioita käsittelevään koulutukseen, 2) on opettajia, joita koulutus ei vielä ole saavuttanut, mutta jotka ovat kiinnostuneita yrittäjyyskasvatuksesta ja 3) on vielä ryhmä opettajia, jotka ovat yrittäjyyskoulutuksen suhteen välinpitämättömiä tai suhtautuvat siihen jopa negatiivisesti.

Opetuksen kirjavuus ja moniulotteisuus ei sinänsä ole mikään haitallinen tekijä. Yrittäjyyden ilmiössä on niin monia erilaisia arvoja, tasoja, ulottuvuuksia, lajeja, toimintoja, tulkintoja, että kirjavuus ei ole ihmeteltävää tai haitaksi (Koironen ja Peltonen 1995, 87). Ainoastaan kirjavuus ja teoriattomuus vaikuttavat siihen, että yrittäjyyskasvatuksen suunnittelu saattaa olla vaikeaa tai siihen, että yrittäjyyskasvatusta väheksytään akateemisena oppiaineena. Vaikka tavoitteena ei olekaan kaikkien akateemisesti koulutettujen yrittäjäksi ryhtyminen, on kuitenkin tärkeää, että yrittäjyyskasvatusta annetaan myös korkeakouluisa: Me tarvitsemme yrittäjien lisäksi myös yrittäjyyttä ymmärtäviä ja yrittäjyyteen positiivisesti suhtautuvia eli yrittäviä päättäjiä ja suunnittelijoita.

Lähteet

- AALTIO-MARJOSOLA, I. (1997). Yrittäjyys osana organisaatiokulttuuria. Julkaisussa: Aaltio-Marjosola, I. (toim.) 1997. *Organisaatio ja yrittäjyys*. Profit. WSOY. Juva. ss. 11-27.
- BROCKHAUS, R.H. Sr. & Horwitz, P. (1986). The Psychology of the Entrepreneur. Julkaisussa: Sexton, D.L. & Smilor, R.W. 1986. *The Art and Science of Entrepreneurship*. Ballinger Publishing Company. Cambridge, Massachusetts. ss. 25-48.
- BYGRAVE, W. D. (1989). *The Entrepreneurship Paradigm (I): A Philosophical Look at Its Research Methodologies*. Entrepreneurship: Theory and Practice. Fall 1989. Pp. 7-25.
- EDE, F. O. & Panigrahi, B. (1998). African American Students' Attitudes Toward Entrepreneurship Education. *Journal of Education for Business*. May/ Jun 1998. Vol. 73. Issue 5.
- GUMMESSON, E. (1991). *Qualitative Methods in Management Research*. Sage Publications. California.
- HAKKARAINEN, K., Lonka, K. & Lipponen, L. (1999). Tutkiva oppiminen. Älykkään toiminnan rajat ja niiden ylittäminen. WSOY. Porvoo.
- HAVUSELA, R. (1999). *Kulttuuri - yrittäjyyden kehto*. Acta Wasaensia No 66. Liiketaloustiede 25. Johdaminen ja organisaatiot. Vaasan yliopisto.
- HOLM, P. (2000). *Yrittäjäksi ryhtymisen taloudelliset kannustimet*. SY-keskustelualoitteita. Suomen Yrittäjät. Helsinki.
- HUUSKONEN, V. (1989). *Yrittäjäksi ryhtyminen motivoitumis- ja päätöksentekoprosessina*. Käsiteanalyttinen tutkimus yrittäjämotivaation syntyyn vaikuttavista seikoista ja motivaation kytkennästä yrittäjäksi ryhtymiseen. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja D-1:1989.
- HUUSKONEN, V. (1995). Yrittäjyys ja yrityksen synty. Julkaisussa: Suokas, P. (toim.) 1995. *Yrittäjyyden Studia Generalia - uusi avaus korkeakouluopiskelijoiden yrittäjyyden opiskelulle*. Helsingin kauppakorkeakoulun Pienyrityskeskus julkaisuja M-71. ss. 55-70.
- JOKINEN, V. & Salminen, P. (1993). *Jyväskylän ekonomipiskelijöiden yrittäjyysasenteet ja -valmiudet*. Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitos. Julkaisu N:o 88/93. 43 s.
- JUHALA, P. (1998). *Kontrolliodotus, yrittäminen ja akateeminen pienyrittäjätutkimus*. Helsingin kauppakorkeakoulun pienyrityskeskus julkaisuja M-81. 85 s.
- KANNIAINEN, V. (toim.1998). *Yritykset kansantalouden perustana. Onko Suomessa riittävästi yritys-toimintaa?* Taloustieto Oy. Yliopistopaino. Helsinki. 126 s.
- KOIRANEN, M. & Peltonen, M. (1995). *Yrittäjyyskasvatus*. Konetuumat Oy. Valkeakoski.
- KOIRANEN, M. (1998). *Perheyrittäminen*. Konetuumat Oy. Valkeakoski.
- KOIRANEN, M. (2000). *Juuret ja siivet - Perheyrittäjien sukupolvenvaihdos*. Edita. Helsinki.
- KOSKINEN, M. (1999). Yrittäjyyskoulutus työvoimapolitiikan osana. Julkaisussa: Kyrö, P., Nurmi, K. & Tikkanen, T. (toim.) 1999. *Yrittäjyyden askeleita yhteiskunnassa*. Yliopistopaino. Helsinki ss. 50-72.
- KOVALAINEN, A., Simonen, L. & Österberg, J. (1996).

- Sosiaali-palvelu-yrittäjän muotokuva*. Tutkimus sosiaali- ja terveysalan uusyrittäjästä ja vaihtoehtoisista palveluntuottajista. Stakes. Raportteja 194. Helsinki. 123 s.
- KTM. Tiedote 19.1.2000.
- KURTAKKO, K. (toim.1991). *Yrittäjäkoulutuksen suunnittelu ja toteutus: Toimintateoreettinen sovellutus yrittäjäkoulutukseen*. Kauppa- ja teollisuusministeriön yrityskehitysosaston julkaisuja Nro 1/1991. Lapin yliopisto. Kasvatustieteiden osasto. 67 s.
- KYRÖ, P. (1997). *Yrittäjyyden muodot ja tehtävä ajan murroksissa*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä Studies in Computer Science, Economics and Statistics 38. Jyväskylä. 269 s.
- LAHTI, A. (2001). Yrittämiseen kuuluvat riskit. *Taloussanomien* 10.2.2001.
- LAUKKANEN, J. (2000). Osuuskunta yhteisöllisenä yrityksenä. Julkaisussa: Köppä, T., Laukkanen, J. & Santala, J. 2000. *Enemmän kuin yritys - Yhteisöllisen yrittämisen menestystekijät*. Edita. Helsinki. 151 s. ss. 99-151.
- LESKINEN, P.-L. (1999). "Yrittäjällä on koko elämä kiinni yrityksessä". *Opiskelijoiden yrittäjyyskäsitykset ja niiden muutokset yritysprojektin aikana*. Acta Wasaensia. No 71. Liiketaloustiede 27. Johtaminen ja organisaatiot. Vaasan yliopisto. 355 s.
- MMTDK. Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta. Opinto-opas 2000-2001. 379 s.
- NURMI, K. E. (1999). Yrittäjäksi kasvamisen oppimisprosesseja postmodernissa yhteiskunnassa. Julkaisussa: Kyrö, P., Nurmi, K. & Tikkanen, T. (toim.) 1999. *Yrittäjyyden askeleita yhteiskunnassa*. Yliopistopaino. Helsinki. 190 s. ss. 28-45.
- PARKKINEN, K. (1999). *Yrittämisestä ammatti?* Edita. Helsinki. 147 s.
- PIHKALA, T. (2001). *Entrepreneurial Capability and New Venture Formation*. A Study on Entrepreneurs' Start-up Practices. Acta Wasaensia No 84. Business Administration and Organization. University of Vaasa. 209 p.
- PIORKOWSKY, M.-B. (1997). *Haushalts-Unternehmens-Komplexe: Untersuchungsgegenstand, Forschungsprogramm, haushaltsökonomische Perspektiven*. *Hauswirtschaft und Wissenschaft* 1/1997. S. 3-10.
- REKOLA, M. & Kalakoski, V. (2000). Opiskelijan portfolio opintojen ohjauksessa ja urasuunnitteluissa. *Peda Forum*. Syksy 2/2000. 46 s. ss. 31-33.
- RIES, E. (2000). Owing their Education. Techniques. *Connecting Education & Careers*. Apr 2000. Vol. 75. Issue 4.
- RISTIMÄKI, K. (1998). *Yrittäjyyskasvatus Kokkolan kouluissa - Tutkimus opettajien yrittäjyysasenteista ja -arvoista*. Chydenius-instituutin tutkimuksia 77/1998. Jyväskylän yliopisto. Kokkola. 95 s.
- RISTIMÄKI, K. (2000). *Koulun ja yrityselämän yhteistyö yrittäjyyskasvatuksen toimintamuotona*. "Opettajat muutosagentteina" toimivan yrityselämäyhteistyön moottoreina. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 68. Vaasa. 63 s.
- RISTIMÄKI, K. & Vesalainen, K. (1997). *Arvioiva kartoitut suomalaisesta yrittäjyyskasvatusmateriaalista*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 22. Vaasa. 67 s.
- ROSSI, A., Rämö, S. & Sotamaa, K. (2001). Ekonomi ei vielääkään halua yrittäjäksi. *Taloussanomien* 10.2.2001.
- RÖMER-PAAKKANEN, T. (1999). Yrittäjyyttä ja yrittävyyttä korkeakouluihin! Julkaisussa: Kyrö, P., Nurmi, K. & Tikkanen, T. (toim.) 1999. *Yrittäjyyden askeleita yhteiskunnassa*. Yliopistopaino. Helsinki. 190 s. ss. 132-147.
- SOLOMON, G. T. & Fernald, L. W. Jr. (1991). *Trends in Small Business Management and Entrepreneurship Education in the United States*. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. Spring 91, Vol 15. Issue 3.
- TENHULA, T., Kuure, L., Koponen, L. & Karjalainen, A. (1998). *Akateeminen opetusportfolio yliopisto-opetuksen itsearvioinnissa ja meritoitumisessa*. Korkeakoulupedagogiikan perusmateriaali. Helsingin yliopistopaino. Helsinki. 165 s.
- YEAZEBINSKI, J. (1992). Understanding and Encouraging the Entrepreneur. *Economic Development Review*. Winter 92. Vol. 10. Issue 1.
- Yrittäjyysvuosikymmen 1995-2005:n toimintasuunnitelma vuosiksi 2000-2001.